

УДК 336:636.034

П.В. Шваб

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА

Дослідження стану молочного скотарства на Поліссі та в Україні, а також основних напрямів державної підтримки виробництва молока дозволяє виявити основні проблеми галузі та недоліки її державного фінансового регулювання і запропонувати заходи, спрямовані на оптимізацію розвитку як регіонального, так і загальнодержавного молокопродуктового підкомплексу.

Постановка проблеми

Події, що відбуваються протягом останнього часу в економіці України, підтвердили вплив фінансового регулювання на розвиток будь-якої із сфер матеріального виробництва та послуг. Особливо чітко необхідність та наслідки такого впливу проявляються в функціонуванні дотаційних галузей, тобто таких, які в умовах нормального розвитку ринкової економіки потребують цілеспрямованої державної підтримки. До таких галузей традиційно відноситься сільськогосподарське виробництво в цілому, і в першу чергу молочне скотарство. На нашу думку, вказана потреба в регулюванні пояснюється двома факторами: надзвичайно високою значимістю сільського господарства для суспільства, оскільки саме воно відповідає за забезпечення населення продуктами харчування, які нічим не можуть бути замінені, і згубним впливом на аграрну галузь притаманних капіталістичному устрою криз перевиробництва (так звані економічні цикли). Дійсно, сучасні технології ведення сільського господарства дозволяють швидко збільшити обсяги виробництва продукції, але внаслідок нееластичності попиту надлишок пропозиції призведе до швидкого зниження цін, виробники отримають збитки і будуть змушені зменшити виробництво, що призведе в майбутньому до нестачі продуктів харчування і негативних соціальних наслідків. Тому всі економічно розвинені країни регулюють обсяги виробництва аграрної продукції, одночасно забезпечуючи фінансову підтримку доходів сільськогосподарських виробників. У той же час слід відмітити, що в Україні така важлива галузь сільськогосподарського виробництва, як молочне скотарство, протягом останніх років знаходиться у стані перманентної кризи. Завданням даного дослідження є вивчення причин негативних явищ у виробництві молока, аналіз сучасного стану цієї галузі, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення фінансових аспектів державного регулювання та підтримки молочного скотарства.

Аналіз останніх досліджень

Аналіз фахової науково-практичної літератури свідчить, що майже кожен дослідник економічних відносин в галузі сільськогосподарського виробництва вказує

на неспинне поглиблення кризових явищ у тваринництві України, і особливо в молочному скотарстві як його провідній галузі. На нашу думку, це вказує на системність кризи, а отже, і на необхідність комплексного підходу при розробці напрямів щодо нормалізації ситуації. Так, О.М. Окопний [8] обґрунтовано стверджує, що основною причиною скорочення поголів'я худоби та виробництва продукції скотарства є незацікавленість товаровиробників у розвитку галузі через велику її збитковість. О.М. Бабич [3] зауважує: „Молокопродуктовий підкомплекс є одним з пріоритетних у продуктивній структурі агропромислового комплексу країни. Проте протягом останніх років він знаходиться у кризовому стані, що зумовлено розривом раніше існуючих зв'язків між молочним скотарством і молочною промисловістю, поштовхом до якого стало усунення держави від регулювання цінових, галузевих та інших пропорцій. Результатом є диспаритет цін між сільськогосподарською продукцією і засобами виробництва для неї, нееквівалентний обмін між сільським господарством та переробними підприємствами”. Це явище у системі „виробництво – переробка молока” має ланцюгову реакцію в економічних явищах: зростання збитковості виробництва–зниження обсягів виробництва–зменшення постачання сировини на переробку–руйнування сировинних зон переробних підприємств та всієї системи заготівлі–нестача сировини–недовикористання виробничих потужностей переробних підприємств–спад виробництва молочної продукції–погіршення економічного стану молокопереробних підприємств. Причини диспаритету цін, на нашу думку, вдало викладені у статті В.Л. Валентинова [4]. Він пише: „Характеризуючи причини, що пояснюють зростаючу розбіжність між цінами на сільськогосподарську продукцію і виробничі ресурси для сільського господарства, слід зазначити, що відносно не вигідне положення сільського господарства зумовлене передусім високим ступенем монополізації суміжних галузей. Це змушує сільських товаровиробників приймати ціни, що формуються в умовах нерівномірного розподілу ринкової влади. Серед інших причин виділяються: нееластичність пропозиції сільськогосподарської продукції та попиту на неї, нерівномірність між розвитком науково-технічного прогресу і зростанням попиту на продукцію сільського господарства, висока іммобільність сільськогосподарських ресурсів, нерівномірність швидкості кругообігу капіталу в різних галузях”. Більш пізні публікації також не відрізняються оптимізмом. Дослідники стверджують, що «Ситуація виглядає досить негативно. Головною причиною спаду став той факт, що молочне скотарство виявилось збитковим в Україні. Це зумовлене подорожчанням кормів, випереджаючими темпами росту цін на паливно-мастильні матеріали порівняно із закупівельними цінами» [5].

У цілому слід відмітити, що науковці однакостайні у висновках щодо причин кризи в молочному скотарстві України; основними її причинами вони вважають неефективне державне, в першу чергу фінансове, регулювання розвитку галузі, диспаритет цін, невдало проведене реформування колективних сільськогосподарських підприємств, а також відсутність інвестицій в розвиток інфраструктури аграрного виробництва.

Об'єкти та методика досліджень

У даному випадку об'єктом досліджень виступають господарсько-економічні процеси, що відбуваються в молочному скотарстві 5 областей України, що традиційно відносяться до Полісся: Волинської, Житомирської, Львівської, Рівненської та Чернігівської, а також держави в цілому. Увага приділена виробництву цієї продукції як в сільськогосподарських підприємствах, так і в особистих селянських господарствах. У процесі дослідження використані основні методи економічних досліджень: економіко-статистичний – при розробці аналітичних таблиць, абстрактно-логічний – при аналізі даних таблиць, формулюванні висновків та висуненні рекомендацій. Джерелами інформації слугували дані Державного комітету статистики України, відомості з мережі Internet, науково-практична література та власні спостереження.

Результати досліджень

Молочне скотарство завжди було одним із основних напрямів спеціалізації сільськогосподарського виробництва на Поліссі. Причина цього – надзвичайно сприятливі для ведення цієї галузі природно-кліматичні умови регіону, що забезпечують отримання значної природної ренти. Іншими словами, на Поліссі можна отримувати молоко зі значно нижчими витратами на виробництво одиниці продукції, ніж в інших регіонах нашої держави. Основні натуральні показники, які характеризують функціонування цієї галузі в Україні та її Поліському регіоні, проаналізовано в таблиці 1.

Таблиця 1. Динаміка розвитку молочного скотарства на Поліссі і в Україні, всі категорії господарств

Регіон	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. в % до 1999 р.
<i>Поголів'я корів, середньорічне, тис. голів</i>										
Полісся	1419,5	1334,6	1290,2	1258,7	1171,9	1074,0	999,7	926,5	858,4	60,5
Україна	5693,5	5194,7	4938,2	4816,9	4499,6	4104,8	3780,6	3490,9	3253,2	57,1
Полісся в % до України	24,9	25,7	26,1	26,1	26,0	26,2	26,4	26,5	26,4	-
<i>Продуктивність корів, розрахована по середньорічному поголів'ю, кг на рік</i>										
Полісся	2340,8	2385,7	2570,0	2701,2	2806,6	3093,9	3350,0	3534,9	3509,9	149,9
Україна	2346,9	2436,7	2722,5	2936,0	3036,1	3339,9	3627,5	3801,3	3769,9	160,6
Полісся в % до України	99,7	97,9	94,4	92,0	92,4	92,6	92,4	93,0	93,1	-
<i>Валове виробництво молока, тис. тон</i>										
Полісся	3322,8	3184,0	3315,8	3400,0	3289,0	3322,9	3349,0	3275,1	3012,9	90,7
Україна	13362,2	12657,9	13444,2	14142,4	13661,4	13709,5	13714,0	13269,8	12264,1	91,8
Полісся в % до України	24,9	25,2	24,7	24,0	24,1	24,2	24,4	24,7	24,6	-

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України.

Дані таблиці 1 свідчать про постійне і швидке зменшення поголів'я корів протягом досліджуваного середньострокового періоду як на Поліссі, так і у державі в цілому. За 9 років молочне стадо в досліджуваному регіоні скоротилося на 561,1 тисяч голів, або на 39,5%, а в Україні відповідно на 2440,3 тисячі голів, або на 42,9%. У той же час слід відзначити, що цей процес супроводжувався певним зростанням продуктивності корів, тому не відбулося катастрофічного падіння обсягів виробництва молока. З іншого боку, той факт, що загальнодержавні обсяги виробництва цієї продукції у відносно вдалому для економіки країни 2007 р. були на 8,2% нижчими, ніж у післякризовому 1999 р., наводить на думку про деградацію галузі молочного скотарства. На користь цього свідчить і той факт, що згідно з даними Державного комітету статистики України, в 2007 р. на Поліссі 86% виробленого молока і 78,3% поголів'я корів утримувалося в особистих селянських господарствах. Науковці підкреслюють, що наявність і значні масштаби натурального способу господарювання характеризують відсталість аграрного сектору. Натуралізація виробництва в будь-якій галузі – це регресивний процес, повернення до елементарної форми організації економіки. Тут відсутній суспільний поділ праці, переважає універсальна ручна праця, а тому немає можливості використовувати переваги спеціалізації і концентрації виробництва [6]. Крім того, ні молоко, вироблене особистими селянськими господарствами, ні продукція його переробки не може користуватися попитом на зовнішніх ринках через низьку якість вихідної сировини.

При визначенні причин катастрофічного стану молочного скотарства як в Україні, так і в її поліському регіоні, на нашу думку, особливу увагу слід звернути на особливості державної підтримки цієї галузі. Наразі фінансова підтримка молочного скотарства має здійснюватися відповідно до Закону України «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р. [1] та змінами до закону від 30 листопада 2006 року [2], яким встановлюються надбавки до закупівельної ціни на молоко вищого гатунку в розмірі 25%, та в розмірі 20% на молоко першого гатунку. За рахунок державного бюджету виконується Комплексна програма "Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва", згідно з якою у 2007 р. передбачено виплатити з Державного бюджету України 6 млн грн в якості дотації на виробництво екологічно чистого молока. Крім того, діє нульова ставка податку на додану вартість за операціями з поставки сільгосптоваровиробниками молока переробним підприємствам, а також переробні підприємства сплачують сільськогосподарським товаровиробникам дотацію за рахунок коштів податку на додану вартість. Також існують певні програми державної підтримки плеїнної справи, декларується необхідність пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників.

Незважаючи на всі обсяги задекларованої державної фінансової підтримки розвитку молочного скотарства, статистичні дані вказують на швидку руйнацію цієї галузі, що свідчить про абсолютну неефективність вказаних вище заходів. Відповідно, нами здійснена спроба проаналізувати кожен з напрямів прямої державної підтримки молочного скотарства з метою виявлення прихованих недоліків. Результати відображено в табл. 2.

Таблиця 2. Логічний аналіз недоліків існуючих напрямів державної підтримки молочного скотарства

Напрями державної підтримки	Недоліки та недосконалісті напрямів державної підтримки
1. Надбавки до закупівельної ціни на молоко вищого та першого гатунків	Не розроблений механізм виплати надбавок до закупівельної ціни. Не передбачений захист дрібних сільськогосподарських виробників молока (власників особистих селянських господарств). Не вказано джерело фінансування виплати надбавок, зокрема в Державному бюджеті не передбачено відповідної статті видатків
2. Дотації на виробництво екологічно чистого молока	Невеликий розмір загальної суми дотації, передбаченої Державним бюджетом України (6 млн грн у 2007 р.)
3. Нульова ставка ПДВ для аграрних виробників молока, виплати переробними підприємствами дотації за рахунок коштів ПДВ	Посилення залежності сільськогосподарських виробників молока від переробних підприємств, повна відсутність механізму виплати дотацій переробними підприємствами за рахунок податку на додану вартість дрібним постачальникам молока, в першу чергу власникам особистих селянських господарств

Таким чином, у таблиці 2 вказані основні проблеми державної фінансової підтримки молочного скотарства. У першу чергу, це недоліки законодавчого забезпечення, зокрема відсутність механізмів виплати надбавок за постачання молока, значна залежність сільськогосподарських товаровиробників від підприємств переробної промисловості, абсолютна економічна незахищеність особистих селянських господарств. Що стосується реальної підтримки виробництва молока, то основним за обсягами задіяних фінансових ресурсів її напрямом є пільги по сплаті ПДВ та виплати, що здійснюються за рахунок цього податку. Аналіз обсягів прямої державної підтримки виробництва молока проведено в таблиці 3.

Таблиця 3. Державна підтримка виробництва молока на Поліссі та в Україні, тис. грн

Регіон	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2007 р. в % до 2005 р.
<i>Обсяги прямої державної фінансової підтримки виробництва молока, всього, тис. грн</i>				
Полісся	76849,4	81755,8	104913,0	136,5
Україна	368979,7	403646,9	526773,5	142,8
Полісся в % до України	20,8	20,3	19,9	-
<i>В тому числі за рахунок коштів податку на додану вартість, тис. грн</i>				
Полісся	76231,6	80847,8	94682,2	124,2
Україна	363671,1	396975,2	469502,7	129,1
Полісся в % до України	21,0	20,4	20,2	-
<i>В тому числі за рахунок бюджетних дотацій, тис. грн</i>				
Полісся	617,8	908	10230,8	1656,0
Україна	5308,6	6671,7	57270,8	1078,8
Полісся в % до України	11,6	13,6	17,9	-

Джерело: розраховано за даними Держкомстату України.

Як вказано в таблиці 3, загальні обсяги прямої, тобто такої, яка субсидує реалізацію молока, державної підтримки протягом 3 років зросли на Поліссі на 36,5%, а у державі в цілому – на 42,8%. Більш ніж в 10 разів зросли дотації з державного бюджету. Проте загальна ефективність цієї підтримки залишається на невисокому рівні, про що свідчить невпинне скорочення як поголів'я корів, так і валового виробництва молока в досліджуваному регіоні і країні в цілому. Причину ми схильні бачити в незначних, незважаючи на відмічене вище зростання, обсягах державної підтримки галузі, а також в її вибірковості, що призводить до фактичного ігнорування інтересів категорії особистих селянських господарств, яка є на даний час основним постачальником молока на ринок. Так, у 2007 р. відповідно до даних Державного комітету статистики України загальний обсяг реалізації молока на Поліссі становив 1497,2 тис. тонн, з нього на сільськогосподарські підприємства припадало 359,1 тис. тонн. Таким чином, на кожен центнер реалізованого усіма категоріями господарств молока в цьому році припадало 7 грн прямої фінансової підтримки, що явно недостатньо. Ситуація погіршується несправедливістю розподілу цих незначних сум, через що вся державна фінансова допомога дістається сільськогосподарським підприємствам (в середньому 29,2 грн доплат на кожен зданий на переробні підприємства центнер молока в 2007 р.), а особистим селянським господарствам не надається ніякої підтримки. Крім того, наявна схема розподілу фінансової підтримки виробників молока сприяє збільшенню ринкової влади переробних підприємств, що в умовах недостатнього державного контролю призводить до перерозподілу фінансових потоків на їх користь, за рахунок, в першу чергу, заниження закупівельних цін. У результаті власники особистих селянських господарств відмовляються від утримання корів, оскільки виробництво молока за останні роки стало для них не вигідним, а витрати праці дуже великі. Оскільки сільськогосподарські підприємства зменшують обсяги виробництва молока ще швидшими темпами, втрачається продовольча незалежність в цій галузі. Відповідно до повідомлень з мережі Internet, в окремих поліських областях вже зараз спостерігається дефіцит вершкового масла українського виробництва: 20% ринку припало на імпортне масло з Білорусі [7].

Масштаби негативних процесів, що відбуваються в молочному скотарстві України і її Поліському регіоні, вимагають негайного впровадження заходів, спрямованих на покращання ситуації. В першу чергу, на нашу думку, слід розробити дієвий механізм виплати надбавок, передбачених Законом України «Про молоко та молочні продукти» від 24 червня 2004 р., передбачивши для цього потрібні суми в Державному бюджеті України. Одночасно мають бути збережені пільги по сплаті ПДВ для сільськогосподарських виробників цієї продукції. Шляхом підвищення ефективності державної фінансової підтримки

слід досягти стабільної прибутковості молочного скотарства в усіх категоріях господарств. Лише після цього мають бути розроблені програми заохочення інвестицій у виробництво молока (надання безвідсоткових кредитів товаровиробникам державними банками, податкові пільги для інвесторів). Дійсно, навіть за наявності значних пільг підприємці не стануть вкладати кошти в нестабільну та низькорентабельну галузь. Наступним кроком по виведенню молочного скотарства з кризового стану повинні стати програми державної фінансової підтримки власників особистих селянських господарств, які мають наміри займатися виробництвом молока на товарній основі, створивши юридичну особу, наприклад фермерське господарство або сільськогосподарський виробничий кооператив. Важливим аспектом виведення з кризи молокопродуктового підкомплексу є також стимулювання створення інфраструктури молочного ринку (молокоприймальних пунктів, ветеринарних та племінних установ, консалтингових структур), в першу чергу, на основі кооперації сільськогосподарських товаровиробників.

Висновки

Останнім часом молочне скотарство України знаходиться у стані перманентної кризи. Однією з основних причин цього є недостатній рівень державної підтримки галузі, яка носить вибірковий та часто декларативний характер. Для подолання негативних тенденцій потрібно, в першу чергу, перевести на якісно вищий рівень фінансове дотування виробництва молока з метою досягнення його прибутковості в основній масі як сільськогосподарських підприємств, так і особистих селянських господарств. Наступним кроком має стати заохочення інвестицій для збільшення виробничого потенціалу галузі. Одночасно необхідним є стимулювання розвитку інфраструктури молокопродуктового підкомплексу, а також вжиття заходів, спрямованих на розширення внутрішнього ринку молока та молокопродуктів і підтримку виходу на зовнішні ринки.

Перспективи подальших досліджень

Останнім часом Україна відчуває прояви економічної кризи, спричиненої як впливом світової фінансово-економічної кризи, так і суто внутрішніми проблемами. Безумовно, перспективним напрямом досліджень є вивчення та прогнозування впливу вказаних факторів на розвиток молочного скотарства в Україні та її Поліському регіоні, розробка заходів щодо мінімізації їх негативних наслідків.

Література

-
1. Закон України „Про молоко та молочні продукти”. Закон України від 24 червня 2004 р. №1870-IV // Офіційний вісник України. – 2004. – № 30. – Ч.1. – С.41–48.

2. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про молоко та молочні продукти" від 30 листопада 2006 року // <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=402-16>.
3. Бабич О. М. Тенденції розвитку молочного сектора на Черкащині // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 88–92.
4. Валентинов В. Л. Теоретичні особливості нееквівалентності міжгалузевих відносин в АПК // Економіка АПК. – 2002. – № 11. – С. 34–37.
5. Канцевич С.І. Державний механізм регулювання ринку молока // Економіка АПК. – 2008. – № 9. – С. 133–139.
6. Мельник Л. Е., Макаренко А. П., Любович А. А. Подсобные хозяйства населения: реалии и перспективы. // Економіка АПК. – 1999. – № 8. – С. 28–35.
7. На Львівщині дефіцит вершкового масла українського виробництва // <http://zik.com.ua/ua/news/2009/03/25/174588>.
8. Окопний О. М. Відродження тваринництва в Україні та напрями його розвитку // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 8–14.